

Nyelvünk közéleti szerepéről

Értékelő beszéd a Kazinczyról elnevezett Szép magyar beszéd verseny győri döntőjén

1. Harmincnyolcadszor gyűltünk össze Győrben, hogy hitet tegyünk a helyes és szép kiejtés mellett. A verseny végén illik tehát, hogy hagyományainknak megfelelően szóljunk egyfelől a verseny jelentőségéről, valamint lefolyásáról, az eredményekről és az esetleges negatívumokról, másfelől köszönetet kell mondanunk mindazoknak – intézményeknek és egyes személyeknek –, amelyeknek és akiknek az áldozatos munkája révén létrejöhetett ismét ez a kedves és tanulságos találkozó. Aztán az is rendre kialakult, hogy ilyenkor minden alkalommal szólunk a nyelvünket érintő, egyszerre tudományos és gyakorlati kérdéstről.

2. Ez utóbbival kezdem. Induljunk ki abból, hogy mostanában a szépirodalom közéletisége lebecsültetik. Egyes irodalom- és művelődéstörténészek szemében például Móricz Zsigmond vagy Nagy László életművének irodalmi értéke lejjebb szállt, nem beszélve a népi írókról (Veres Péterről, Szabó Pálról és a többiekéről). Nemcsak arról van szó, hogy aki az eseményleírást szereti, most is, hozzájuk vagy a hasonlókhhoz fordul (én például Móricz Kerek Ferkó c. regényét most se tudom letenni), hanem egyenesen állítom: a kis népek szépirodalma – a mienk meg különösen – mindig közéleti volt. Gondoljunk arra, hogy az 1848–49-es szabadságharcot elsőrendűen a költők, írók készítették elő, még az olyan egyáltalán nem forradalmi egyéniségnek is, mint Vörösmarty Mihály, része volt benne. De emlékezzünk a két világháború közötti népi írók idevágó műveire, sőt arra, hogy Illyés Gyula még a szocializmus építése idején is megírta – többek között – a Haza, a magasban című versét és az Egy mondat a zsarnokságról címűt, igaz, ez utóbbi csak az 1956-os forradalom idején látott napvilágot.

Most azonban inkább arról kívánok szólni, hogy nyelvünk hogyan segítette a közéletet. Természetesen a nyelv, az anyanyelv eleve közéleti. Ez biztosítja tudniillik mindenkor a nélkülözhetetlen egyéni és társadalmi érintkezést, és elsősorban ez jeleníti meg a nemzet kultúráját, mégpedig az illető közösség által meghatározott módon. Nagy igazság: az ember oly módon veszi birtokába a világot, ahogy anyanyelve mintegy beprogramozza a számára. Hogy gondolkodásunknak is az anyanyelv az alapja, azt legjobban a szólások lefordíthatatlansága igazolja. Csak egyetlen példát: a magyar azt mondja: *alszik, mint a bunda*; a francia viszont így: *mint a facipő*; a német meg: *mint a mormota* vagy *a zsák*; az orosz: *mint az agyonütött* vagy *a halott*; a finn pedig: *mint a fatönk*.

Ezen a legfőbb hivatásán kívül mivel szolgálta még nyelvünk a közösséget, a közéletet?

a) Mindenekelőtt azzal, hogy a megfelelő műveltségi színvonal biztosítása céljából századokon át vett fel szláv, latin, német, francia, román, angol és más nyelvekből szavakat, de úgy, hogy szinte magához hasonlítva a sajátjává tette. Ki

gondol például arra, hogy a szláv eredetű *pap*, *barát*, *galamb* vagy a latin származék *angyal*, *iskola*, illetve a német *polgár*, a francia *lakat*, a román *cimbor*, a török *dívány* nem eredeti magyar szó? Ezek azonban hosszabb idő alatt kiejtésükben, leírásukban, ragozásukban nyelvünkhöz idomultak, és rendszerint szócsaládot is alapítottak. Közben természetesen számos magyar szó is átkerült a szomszédok és a távolabbi népek nyelvébe, mint például a *huszár*, a *vásár*, a *kocsi*, a *város* stb.

b) Kiemelkedő módon segítette közéletünket az 1790-től mintegy száz éven át tartó nyelvújítás. Ez megmozgatta az egész országot, és több ezer időszerű szóval gyarapította szókincsünket. Hogy beszéljünk például ma az *anyag*, az *állam*, a *bizottság*, a *cím*, a *cukrász*, a *csőr*, a *dísz* szavak nélkül? És a nyelvújításunk megalapozta a szaknyelveket is, úgy, hogy – ma is példa lehetne – egy-egy szaktudomány képviselője irányította a munkálatot: Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály a növénytan, Révai Miklós és Verseghy Ferenc a nyelvészet, Bugát Pál az orvostudomány, Pápay Sámuel az irodalomtudomány, Benkő Ferenc az ásványtan megmagyarítását, illetve megalapozását, és így tovább.

És a magyar nyelvújítás nem fordulhatott elődökhöz, mint ahogy a román a franciához és a latinhoz; a cseh, lengyel, bolgár az óegyházi szlávhoz, illetve az oroszhoz, hanem saját magából kellett merítenie: a régi nyelvből, a tájnyelvekből, a szóképzést, a szóösszetételt és más szóalkotó módokat felhasználva. A magyar nyelvújítás sikerét egyébként mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Kemál Atatürk török köztársasági elnök az 1920-as évek végén magyar szakemberek bevonásával és a mi nyelvújításunkat követve végeztette el a török szókincs megváltoztatását és kibővítését, egyáltalán a török nyelvújítást.

c) A közéletet segítette aztán az a mód, ahogyan nyelvünk évszázadok során kialakította a nyelvjárások fölé emelkedő, normákkal szabályozott és eszményinek tekintett úgynevezett irodalmi nyelvet (napjainkban inkább sztenderdnek, standardnak mondják). E fontos nyelvi változat alapja ugyanis – a Károli-biblia, Pázmány, Kazinczy, Kölcsey és mások jóvoltából – az északkeleti, keleti területek *e-ző* és nem *ö-ző* (tehát *ember* és nem *embör*), továbbá *é-ző* és nem *í-ző* (tehát *szép* és nem *szíp*), valamint kettőshangzó (diftongus) nélküli (vagyis nem *főüd* vagy *füöd*, hanem *föld*) nyelvjárása lett. De érvényesítette az egyensúlykeresést is: megmaradtak bizonyos *ö-ző* formák (*öröm*, *török*, *fölött*), valamint *í-zők* is (*kígyó*, *kísér*, *kímél*).

d) Nem kismértékben szolgálta nyelvünk a közt azáltal, hogy ezen az irodalmi nyelven páratlan szépirodalom: költészet és próza jött létre. Nem kétséges, ha Arany Jánosnak a Szondi két apródja című balladája vagy Vörösmartynak A vén cigány című verse – és még sorolhatnám tovább, egészen máig – valamely világnyelven íródott volna, ezek ott lennének a világirodalom legemlegettebb alkotásai között.

e) De még a magyar sajtónyelv, a publicisztikai stílus is a közösséget szolgálta a maga emelkedettségével. Kovalovszky Miklós ugyanis joggal mutatott rá (NyKk. 2: 620–5), hogy nálunk a XIX. század második felére sajtónyelvként egyfajta műveltségnyelv jött létre (mindenekelőtt a reformkor, Kossuth és a Pesti Hírlap hatására – ezt már én teszem hozzá), amelyet bizonyos szónokiasság és

kimért választékosság jellemzett. Ezt vitték tovább, sőt a jelzett irányba bővítették íróink, költőink, akik mind újságírók, szerkesztők is voltak: Jókai, Mikszáth, Tömörkény, Móra, Móricz, Krúdy, Márai, illetve Ady, Kosztolányi, Babits, Juhász Gyula, Szabó Lőrinc, József Attila, Illyés Gyula és így tovább.

f) És vajon napjaink nyelve szolgálja-e a közösséget? Erre is „igen”-nel válaszolok. Azért, mert hallatlan teremtőerőről (idegen szóval: kreativitásról) tesz nap mint nap tanúbizonyságot. Csak egyetlen példa: a napokban jelent meg egy nyíregyházi kollégának, Minya Károlynak a Mai magyar nyelvújítás című munkája, és ebben háromezer 1990 és 2000 között keletkezett szót, kifejezést vesz számba és tesz mérlegre. De a gazdagságot, a nagyon változatos teremtőerőt mutatja az egyre terjedő szleng is. Hogy vannak ezeknek negatív vonásai? Bizonyára vannak. De ez már másik előadást igényelne. Ezért áttérek versenyünk közelebbi értékelésére.

3. Kezdjük a szabadon választott szövegekkel. Örvendetes mindjárt, hogy ezek mondanivalójukban az örök értékeket képviselték (haza- és szülőföldszeretet; a másik ember megbecsülése; a múlt, a hagyomány tisztelete; az anyanyelv értékeinek képviselése; stb.). Egyébként a gimnáziumi részlegben Kosztolányi 12 szöveggel; Márai és Illyés 3-3-mal; Babits, Kodály, Szabó Lőrinc, Pilinszky, Sütő András, Nemes Nagy Ágnes és Csoóri 2-2-vel szerepelt, de hallottunk szöveget Móra, Fekete István, Nyírő József, Ravasz László, Ottlik Géza, Határ Győző, Gál Sándor, Tornai József írásaiból is.

Örvendetes továbbá, hogy megjelent a – mondhatnánk – közpróza Herman Ottó, Jancsó Adrienn, Görömbei András, Benedek István, Halász Gyula, Lőrincze Lajos, Deme László és Szende Aladár írásaival.

Lássuk a további pozitívumokat, immár a kötelező szöveg felolvasását is figyelembe véve. Mintha mind a felkészítő tanárok, mind a versenyző diákok megfogadták volna a tavaly elmondott tanácsokat.

a) Az indokolatlan, patetikus hanghordozás nagymértékben visszaszorult. Az idej kiejtésre a természetes hangnem volt általában a jellemző.

b) A szöveg immáron kezd valódi szöveg lenni. Sokat javult a tagolás, és a szöveg sokkal kevésbé töredezik mondatokra.

c) Hatott az explication de texte módszer felidézése is, az volt tudniillik az érzésem és az érzésünk, hogy a diákok teljesen értették a – többször nem is könnyű – szöveget, mert tanáraik segítségével minden biztonnal utánajártak az idegen szavaknak, a kevésbé ismert fogalmaknak és a bonyolultabb mondatok megértésének.

d) Néhány esetben a sziszegő hangok ejtését nem tekintve, a résztvevők hangképzése tiszta volt. Jóval kevesebbszer fordult elő hangsúlyhiba is.

e) Az szintén örvendetes, hogy általában kellemes a diákok hangorgánuma, amihez az ugyancsak hozzájárult, hogy az idén megnőtt a versenyző fiúk száma.

A pozitívumok nem teljes érvényesülése következtében eddig említett negatívumokon kívül milyen más hibát, hiányosságot tapasztaltunk még?

a) Továbbra is csak kevesen érvényesítik a Zolnai Bélától látható nyelvnek nevezett írásjeleknek a szöveg felépítésében, hangzásában betöltött szerepét (vessző, pontosvessző, kettőspont, idézőjelek, gondolatjel, közbevetés, három pont). A szünetekkel is többször volt baj.

b) Az enyhén nyelvjárási ejtés – sajnos – egyáltalán nem jellemző a diákokra. Csupán néhány szép zárt és (nagyon) nyílt *e*-t és a megfelelő hosszú helyett rövid *i*, *u*, *ü*-t hallottunk.

c) Még most sem ritka személynevek esetében a keresztnév indokolatlan hangsúlyozása.

d) Viszonylag többször előfordult, hogy a versenyzők egy-egy hangot, szótagot, sőt szót illetően mást olvastak, mint ami a szövegben állt. A szövegtévesztés helytelen, néha még nevetséges is. Odafigyeléssel kerüljük el.

e) Néhány halkán vagy éppen sietve felolvasó diák az idén is akadt.

f) Szépirodalmi, nagyon művészi szöveget ne válasszunk, mert az eleve szavalásra, színészi alakításra ösztökél (ilyen volt most az egyik versenyző előadásában Kossuth imája).

4. Végezetül következék a köszönet szava. Köszönet illeti mindenekelőtt a felkészítő tanárokat és a versenyzőket, önként vállalt eredményes munkájukért. És köszönetet kell mondanunk a Kazinczy Gimnázium igazgatójának, tanárainak, Győr városának és mindenkinek, akinek valamilyen része volt abban, hogy kellemes körülmények között bonyolíthattuk le az idei versenyt is.

Folytassuk ezt a hasznos munkát, és találkozzunk egy év múlva ismét itt Győrben!

Szathmári István

SUMMARY

Szathmári, István

The role Hungarian plays in public life

Evaluative speech at the final round of the Ferenc Kazinczy Fair Speech Contest

This paper is a written version of the author's evaluative speech that he delivered at the final round of the "Ferenc Kazinczy" Fair Hungarian Speech Contest in Győr. As in earlier years, his speech had a central theme: this year, it was the role that Hungarian, or language in general, plays in the public life of the linguistic community. He pointed out that, in addition to making individual as well as social communication possible, the language of a community serves that community in a number of other ways as well (e.g., by adopting and adapting loanwords); in particular, the Hungarian community was so served by the Language Reform, the fortunate development of Literary Hungarian, etc. – With respect to the contestants, he gladly listed what he found in their performance on the positive side (appropriate choice of text, prevalence of natural way of speaking, enhancing the textuality of the text, etc.) but he did not remain silent about what he found problematic, either (contestants had sometimes lost sight of the role of punctuation marks while reading aloud, some of them had inappropriately stressed the Christian names of persons in addition to stressing their family names, some had committed errors in reading, etc.). Finally, he thanked the teachers who had helped the contestants' preparation, contestants themselves, the secondary school that had organised the contest and the city of Győr for their hospitality.